

«Τα δίδακτρα στο ελληνικό Πανεπιστήμιο ως θεσμός (και) κοινωνικής ανισότητας. Φοιτητικές θέσεις, αντιλήψεις και παραδοχές με αφορμή το νόμο ΒΝΔ του 1892»

Εμμανουήλ Φυριππής
Επίκουρος Καθηγητής
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
Πανεπιστημίου Αθηνών

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο νόμος ΒΝΔ του 1892 επέβαλε πολύ υψηλά εκπαιδευτικά τέλη – δίδακτρα στους φοιτητές του ελληνικού Πανεπιστημίου.

Με την εργασία αυτή, παρουσιάζονται και αναλύονται κριτικά, θέσεις και αντιλήψεις φοιτητών για το νομοθέτημα αυτό, μέσα από τα δημοσιεύματα των φοιτητικών εφημερίδων “ΕΘΝΙΚΗ ΕΛΠΙΣ” και “ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ”. Οι φοιτητές, στην συντριπτική τους πλειοψηφία, με τεκμηριωμένες θέσεις και απόψεις αντέδρασαν στην ψήφιση του νόμου αυτού, χαρακτηρίζοντάς τον ως νόμο που καλλιεργούσε την κοινωνική ανισότητα και την ταξικότητα στο χώρο της ανώτατης εκπαίδευσης. Ως νόμο που υπονόμει την κοινωνική συνοχή και την κοινωνική δικαιοσύνη, ως νόμο που έβαζε φραγμούς στην κοινωνική ανάπτυξη και τον κοινωνικό μετασχηματισμό.

ABSTRACT

Law BND of 1892 imposed very high tuition fees per year to all students of the Greek University.

This essay studies the publications in two students' newspapers, “Ethniki Elpis” and “Panepistimio” in order to present and critically analyse students' opinion and attitudes to the above law. The students of the Greek university, in their vast majority, argued against the voting of the Law, as they believed that it was promoting social inequality and class discrimination in Greek higher education. In addition this Law was considered by the Greek students as the law which was undermining social cohesion and social justice, while it was also imposing barriers to social development and social class transformation.

Τον τελευταίο καιρό με αφορμή τη συζήτηση που έγινε στη Βουλή των Ελλήνων για την αναθεώρηση του άρθρου 16 του Συντάγματος, πολλά θέματα που αφορούσαν και αφορούν στο ελληνικό Πανεπιστήμιο, αποτέλεσαν αντικείμενο συζητήσεων, προβληματισμού και αντιπαραθέσεων, τόσο μεταξύ μελών του Κοινοβουλίου όσο και μεταξύ μελών και φορέων της πανεπιστημιακής κοινότητας. Θέματα που είχαν και έχουν σχέση με το δημόσιο ή μη χαρακτήρα του, με τον εξορθολογισμό των διοικητικών και εκπαιδευτικών λειτουργιών του, με τα όρια και τα πλαίσια της αυτοδιοίκησης του, με την καταβολή διδάκτρων από τους φοιτητές του κ.α. Για το τελευταίο αυτό θέμα, πολλές συζητήσεις και απόψεις είχαν διατυπωθεί, προτού ακόμα λειτουργήσει στη χώρα μας το πρώτο ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα. Στα περισσότερα σχέδια για ίδρυση Πανεπιστημίου στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, που είχαν προηγηθεί της συστάσεως το 1837 του Οθώνειου Πανεπιστημίου, υπάρχουν καταγεγραμμένες προτάσεις για καταβολή διδάκτρων από τους φοιτητές (βλέπε το σχέδιο της επιτροπής του 1833 στο Δ.Αντωνίου, 1992 και την πρόταση του Φρ.Τίρς για την ίδρυση ελληνικού Πανεπιστημίου στο Εμ.Φυριππή, 2007). Βασικό αιτιολογικό των προτάσεων αυτών αποτελούσαν, η αντίστοιχη πρακτική που ήδη εφαρμοζόταν στα Πανεπιστήμια των γερμανικών κρατιδίων της εποχής, αλλά και η άποψη ότι με την καταβολή διδάκτρων, αφενός μεν θα διασφαλιζόταν ένα σημαντικό συμπληρωματικό εισόδημα για τους διδάσκοντες καθηγητές και αφετέρου θα εξασφαλιζόταν η παρακολούθηση των μαθημάτων τους από τους φοιτητές. Σκεπτικό της τελευταίας αυτής παραδοχής αποτελούσε η άποψη ότι,

ένα μάθημα που πληρώνεται παρακολουθείται, σε αντίθεση με ένα μάθημα για το οποίο δεν καταβάλλεται τίμημα παρακολούθησής του. Σε άλλα πάλι σχέδια υποστηριζόταν η άποψη ότι η πανεπιστημιακή εκπαίδευση ήταν κοινωνικό αγαθό και για το λόγο αυτό έπρεπε να παρέχεται δωρεάν (βλέπε την πρόταση του Α.Ραγκαβή «Περί Πανδιδακτηρίου» στο Εμ.Φυριππή, 2007).

Στο ιδρυτικό διάταγμα του πρώτου ελληνικού Πανεπιστημίου της 31^{ης} Δεκεμβρίου 1836 (διάταγμα Άρμανσπεργκ «Περί συστάσεως Πανεπιστημίου») προβλεπόταν η καταβολή διδάκτρων από τους φοιτητές το ύψος των οποίων θα καθοριζόταν στον εσωτερικό κανονισμό λειτουργίας του (άρθρο 49). Κάθε φοιτητής αναλάμβανε την υποχρέωση, ταυτόχρονα με την εγγραφή του σε οποιοδήποτε μάθημα να καταβάλλει τα σχετικά δίδακτρα στο γραμματέα του Πανεπιστημίου, οι δε καθηγητές υποχρεωνόταν μετά το τέλος των εγγραφών στα μαθήματα να παραδίδουν στη γραμματεία τους καταλόγους των φοιτητών με εκείνους που είχαν πληρώσει και εκείνους που είχαν απαλλαγεί. Για τους φοιτητές που δεν είχαν καταβάλλει δίδακτρα μέχρι τα μέσα του εξαμήνου ήταν δυνατόν να εφαρμοστούν αναγκαστικά μέτρα είσπραξης. Αν και πάλι δεν τακτοποιούσαν τις οικονομικές τους υποχρεώσεις τότε θα «εστερούντο το κατά την έξοδον αυτόν πιστοποιητικόν» (άρθρο 79). Το άρθρο 51 του ίδιου διατάγματος προέβλεπε την επιστροφή των διδάκτρων στους φοιτητές όταν το μάθημα για το οποίο είχαν πληρώσει διακοπτόταν πριν παρέλθει «το πρώτο ήμισυ της εξαμηνίας» και δεν ήταν δυνατή η συνέχισή του. Απαλλαγή από τα δίδακτρα edικαιούντο μόνο «ντόπιοι» φοιτητές οι οποίοι μπορούσαν να αποδείξουν εγγράφως την οικονομική τους ένδεια καθώς και οι υπότροφοι φοιτητές (άρθρο 80).

Με την ανάληψη των καθηκόντων του ο «ελέω θεού βασιλεύς των Ελλήνων» Όθωνας ανέστειλε-τροποποίησε τις διατάξεις του διατάγματος της 31^{ης} Δεκεμβρίου 1836 και αντ'αυτού εξέδωσε το διάταγμα της 14^{ης}/26^{ης} Απριλίου 1837 «Περί προσωρινού κανονισμού του εν Αθήναις συστηθησομένου Πανεπιστημίου» (για την πανεπιστημιακή νομοθεσία στη χώρα μας βλέπε σχετικά: Σ.Μπουζάκης, 2006). Για το θέμα των διδάκτρων το νέο νομοθέτημα προέβλεπε ότι οι φοιτητές ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλλουν τα παρακάτω εκπαιδευτικά τέλη-δίδακτρα:

-Δέκα δραχμές για την εγγραφή τους στο Πανεπιστήμιο. Με την καταβολή των τελών αυτών οι φοιτητές αποκτούσαν και το δικαίωμα χρήσης όλων των επιστημονικών συλλογών του Πανεπιστημίου (άρθρο 24 § α).

-Δέκα μέχρι σαράντα δραχμές (το ακριβές ποσό θα προσδιοριζόταν στο πρόγραμμα των μαθημάτων) ετήσια δίδακτρα για κάθε μάθημα που θα παρακολουθούσαν (άρθρο 24 § β). Τα δίδακτρα αυτά οι φοιτητές θα τα κατέβαλαν απ'ευθείας στους καθηγητές τους. Επίσης οι φοιτητές ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν τέλη και για τη λήψη του πτυχίου τους ανάλογα με την ακαδημαϊκή τους διαβάθμιση. Σε περίπτωση κατά την οποία ένα μάθημα για το οποίο είχαν πληρωθεί δίδακτρα διακοπτόταν από τον διδάσκοντα πριν από το μισό του εξαμήνου, τότε τα δίδακτρα θα επιστρεφόταν στους φοιτητές. Το άρθρο 25 του διατάγματος προέβλεπε απαλλαγή διδάκτρων για ειδικούς λόγους (ορφανοί κ.α.) μετά από κατάθεση αποδεικτικών στοιχείων και σχετική απόφαση του Ακαδημαϊκού Συμβουλίου.

Οι διατάξεις του διατάγματος της 14^{ης}/26^{ης} Απριλίου του 1837 που αφορούσαν την καταβολή διδάκτρων και τελών από τους φοιτητές τελικά δεν εφαρμόστηκαν. Με πρωτοβουλία και ευθύνη του Πρύτανη Κ. Σχινά δεν εισπράχθησαν τα πρώτα τέλη εγγραφής για τους 32 πρωτοεγγραφέντες φοιτητές και ανεστάλη η εφαρμογή των σχετικών διατάξεων για την καταβολή διδάκτρων μέχρι την έγκριση και εφαρμογή του εσωτερικού κανονισμού λειτουργίας του Πανεπιστημίου. Στον απολογισμό της πρυτανείας του για το ακαδημαϊκό έτος 1837-38 ο Πρύτανης αναφερόταν στο θέμα αυτό ως ακολούθως:

«Αν εφαρμοζόταν αμέσως το άρθρον 24 του διατάγματος το επιβάλον την μετριότητα η εισφοράν 10 δραχμών ως δικαιώματος εγγραφής, ήθελον αποτραπή οι πλείστοι του να εγγραφώσι εις το Πανεπιστημείον. Τούτο θέλων να αποφύγω και προθυμούμενος να συντελέσω παντί σθένει εις την ευδοκίμησιν του αρτιπαγούς τούτου καταστήματος, ετόλμησα επί ιδία ευθύνη να αναβάλω την είσπραξιν του δικαιώματος τούτου, αναλαβών συγχρόνως ενώπιον της συνειδήσεώς μου και την υποχρέωσιν του να αποτίσω εξ' ιδίων μου την όλην ποσότητα, αναβαίνουσα εις 320 δραχμές, ουδέποτε δεν ήθελε εγκριθί το

μέτρον τούτο. Αλλ' η πατρική του προς πάντα τα καλά καγαθά αυθορμήτου γενναίου και φιλομούσου Βασιλέως μας κηδεμονία επρονόησατο απροτρέπτως και περί του αντικειμένου τούτου, διατάζασα προ μικρού, εξ' οικείας προαιρέσεως να μην εισπραχθώσι τα δικαιώματα ταύτα, μέχρι της εγκρίσεως και δημοσιεύσεως των οριστικών του Πανεπιστημίου κανονισμών». Είναι βέβαιο ότι με την τελευταία αυτή αναφορά του ο Πρύτανης παραπέμπει στο διάταγμα της 7^{ης} /19^{ης} Μαρτίου του 1838 το οποίο όριζε: «να μην εισπραχθώσι τα δικαιώματα του Πανεπιστημίου από τους φοιτητάς, μέχρι εγκρίσεως του οριστικού οργανισμού του καταστήματος τούτου».

Στις αρχές της 10ετίας του '50 η Ακαδημαϊκή Σύγκλητος (συνεδρίαση της 19/10/1851) σε αντίθεση με την διάταξη του άρθρου 11 του Συντάγματος του 1844 («η ανωτέρα εκπαίδευσις ενεργείται δαπάνη του κράτους»), και με το διάταγμα του 1838, χωρίς να έχει συνταχθεί - εγκριθεί ο εσωτερικός κανονισμός του Πανεπιστημίου, αποφάσισε να εισπράττονται από τους φοιτητές τα παρακάτω τέλη:

-Δέκα (10) δραχμές για την εγγραφή τους στο Πανεπιστήμιο και δέκα δραχμές για κάθε ανανέωσή της.

-Εκατό (100) δραχμές για τη λήψη του διδακτορικού διπλώματος και

-Πενήντα (50) δραχμές για την λήψη διπλώματος τελειοδίδακτου.

Η απόφαση αυτή της Συγκλήτου έγινε μερικώς αποδεκτή από το Υπουργείο. Με το από 8/9/1853 σχετικό έγγραφο του το Υπουργείο τελικά ενέκρινε να καταβάλλουν οι φοιτητές:

-Είκοσι (20) δραχμές για κάθε αποφοιτήριο,

-Πενήντα (50) δραχμές για κάθε δίπλωμα διδάκτορος ή τελειοδίδακτου και

-Τριάντα (30) δραχμές για κάθε πτυχίο φαρμακοποιού.

Εκτός από τα παραπάνω εκπαιδευτικά τέλη στην ίδια δεκαετία θεσπίστηκαν και εισπράχθησαν και τα πρώτα τέλη εγγραφής και ανανέωσης εγγραφής: τρεις (3) δραχμές και μία δραχμή αντίστοιχα (Κ. Λάππας, 2004:228).

Παρότι το άρθρο 16 του Συντάγματος του 1864 επανέλαβε τη διάταξη του άρθρου 11 του Συντάγματος του 1844 περί της δωρεάν παροχής της ανωτέρας εκπαίδευσης εν τούτοις τα εκπαιδευτικά τέλη συνεχίστηκαν να εισπράττονται (βλέπε σχετικά στους απολογισμούς εσόδων του Πανεπιστημίου που περιλαμβάνονται στις κατ' έτος λογοδοσίες των Πρυτάνεων). Το 1871 τα τέλη εγγραφής αναπροσαρμόστηκαν από 3 σε 10 δραχμές και το ακαδημαϊκό έτος 1887-88 σε 20 δραχμές. Στο τέλος της 10ετίας του '80 (ακαδ. έτος 1889-90) θεσπίστηκαν και τέλη για τις ασκήσεις των φοιτητών ως ακολούθως:

-Στο παθολογικό ανατομείο 30 δραχμές,

-στο χημείο και στο φαρμακευτικό φροντιστήριο 50 δραχμές και

-στα λοιπά εργαστήρια 20 δραχμές (στο ίδιο: 234).

Τα εκπαιδευτικά τέλη-δίδακτρα των φοιτητών αναπροσαρμόστηκαν στη συνέχεια σε πολύ υψηλά επίπεδα με το νόμο ΒΝΔ του 1892. Σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου αυτού, οι φοιτητές από την εγγραφή τους στο Πανεπιστήμιο μέχρι τη λήψη του πτυχίου τους θα πλήρωναν υπέρογκα ποσά (τα αναλυτικά εκπαιδευτικά τέλη-δίδακτρα που αναφέρονται στη συνέχεια κατά σχολή, ελήφθησαν από το φύλλο της εφημερίδας ΕΘΝΙΚΗ ΕΛΠΙΣ της 15^{ης} Αυγούστου του 1892), ανάλογα με τη σχολή στην οποία θα φοιτούσαν. Ειδικότερα:

Εκπαιδευτικά τέλη – δίδακτρα σύμφωνα με το νόμο ΒΝΔ του 1892

(περιλαμβάνονται τέλη εγγραφής, τέλη ασκήσεων, τέλη ακροάσεων, τέλη εξετάσεων κ.ά.)

Σχολή	Α' έτος	Β' έτος	Γ' έτος	Δ' έτος	Τέλη λήψης πτυχίου	Σύνολο
Ιατρική	366	366	376	366	430	1904
Φαρμακευτική	400	400	270	-	410	1480
Φυσικών επιστημών	298	298	268	298	230	1392

Νομική	200	200	260	200	410	1270
Φιλοσοφική	202	202	262	202	280	1148
Θεολογίας	190	190	250	190	210	1030

Οι αντιρρήσεις και οι αντιδράσεις των φοιτητών ενάντια στο νομοθέτημα που προαναφέραμε ήταν ποικιλόμορφες (διαδηλώσεις, συλλαλητήρια, καταλήψεις πανεπιστημιακών χώρων κ.α.) και κορυφώθηκαν περί τα τέλη του Αυγούστου και τις αρχές Σεπτεμβρίου του 1892 όταν, μετά τη λήξη των θερινών διακοπών τους άρχισαν να επιστρέφουν στις αίθουσες διδασκαλίας. Αποτέλεσμα της αντιδραστικής φοιτητικής κίνησης υπήρξε και η έκδοση των δύο εφημερίδων ΕΘΝΙΚΗ ΕΛΠΙΣ και ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ. Η μεν πρώτη εξεδόθη με υπεύθυνο συντάκτη τον σπουδαστή της Νομικής σχολής Ε.Χ.Σολιώτη, η δε δεύτερη με διευθυντές τους σπουδαστές Γ.Μπουκλάκο και Ε.Νικολαΐδη.

Από το πρώτο φύλλο της 15^{ης} Αυγούστου του 1892 η εφημερίδα ΕΘΝΙΚΗ ΕΛΠΙΣ έδωσε το στίγμα και ξεκαθάρισε τις θέσεις της σχετικά με το νόμο ΒΝΔ και την επιβολή εκπαιδευτικών τελών-διδάκτρων στους φοιτητές του Εθνικού Πανεπιστημίου. Στο κύριο άρθρο του με τον τίτλο: «ΣΩΣΩΜΕΝ ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ» ο συντάκτης του κειμένου, αφού αναφερόταν εισαγωγικά στην υποβάθμιση του Πανεπιστημίου που είχε ήδη αρχίσει να εκδηλώνεται από το 1862 στη συνέχεια επεσήμαινε τις προσπάθειες που καταβάλλουν διάφορα άλλα κράτη για την αναβάθμιση της πανεπιστημιακής τους εκπαίδευσης. Από τα κράτη αυτά εξαιρούσε το ελληνικό « *το έχον κοιτίδα την πηγήν εξής τα φώτα, ο πολιτισμός και η ευγένεια ωρμήθησαν*» κατηγορώντας το ότι «*αδρανεΐ, ακινητεί, ασφυκτιά, εν μέσω μυρίων άλλων σκέψεων, ουδαμώς σκεπτόμενον περί της ανυψώσεως της εκπαιδευόμενης νεότητος*». Για το λόγο αυτό ο συντάκτης έκανε έκκληση προς όλους τους Έλληνες να βοηθήσουν («*τείνωμεν χείρα βοηθείας, χείρα σθεναράν, χείρα φιλοπάτριδα*») το «*κλυδωνιζόμενον*» Πανεπιστήμιον και να σώσουν τους σπουδαστές του από την «*επικρεμάμενη μάχαιρα του Δημοκλέους*» δηλαδή το νόμο περί εκπαιδευτικών τελών, τον οποίο επιπρόσθετα χαρακτήριζε ολέθριο και αποσυνθετικό. Το άρθρο έκλεινε με την ακόλουθη παραίνεση-προτροπή προς όλους τους Έλληνες: «*Τείνωμεν αλλήλοις χείρα αρωγόν, χείραν σώτιραν και σώσωμεν το Πανεπιστήμιον. Η σωτηρία του Πανεπιστημίου έστω πρόγραμμα, σημαία και σύμβολον ημών. Σύνθημα δε πάντων των πονούντων το έθνος: Σώσωμεν το Πανεπιστήμιον*».

Ακολουθούσε το κείμενο με τίτλο Η ΕΘΝΙΚΗ ΕΛΠΙΣ (όμοιο με τον τίτλο της εφημερίδας) στο οποίο ο συγγραφέας Α.Μαντζουράκης αφού περιέγραφε τη δεινή πολιτική και οικονομική κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει το νεοσύστατο ελληνικό κράτος, επεσήμαινε τις επιπτώσεις που θα είχε ο νόμος για τα εκπαιδευτικά τέλη, όχι μόνο στη σπουδάζουσα νεολαία, αλλά και γενικότερα στον μέλλον του Πανεπιστημίου. Για τους λόγους αυτούς καλούσε όλους τους φοιτητές να μην παρουσιαστούν το Σεπτέμβρη στο Πανεπιστήμιον και με την απουσία τους να εκδηλώσουν την αντίθεση τους στην θέσπιση των εκπαιδευτικών τελών και στη μετατροπή του Πανεπιστημίου σε Πανεπιστήμιον των ολίγων, δηλαδή αυτών που θα έχουν την οικονομική δυνατότητα να καταβάλλουν διδάκτρα. «*Το μόνον λοιπόν τούτο κέντρον το Πανεπιστήμιον, το οποίον απεκάλεσα και αποκαλώ εθνικήν ελπίδα, έκλεισαν δια νόμου προ μηνός οι ιθύνοντες τας τύχας της Ελλάδας εις τα ¼ των Ελλήνων φοιτητών... Πεπείσμεθα, ούδ' απατώμεθα ότι ουδείς ανεξαιρέτως έλλην φοιτητής, Πατρίκιος ή Πληβείος θα τολμήσει να υβρίσει δια της παρουσίας του τον εθνικόν του Πανεπιστημίου σκοπόν και την μεγάλην πλειονότητα των συναδέλφων του. Αλλά και εν' ή περιπτώσει επιστεί σιδηρά και αναπόδραστος ανάγκη να αμφισβητηθεί η παιδεία μεταξύ ολίγων και πολλών, μεταξύ χρήματος και πενομένης ιδιοφυΐας, το Πανεπιστήμιον ουδέ σπιθαμήν εδάφους θα παραχωρήσει τοις ολίγοις εκ του ιερού του χώρου, ούτε θα επιτρέψη ποτέ την απεμπόλησιν της παιδείας και την μεταβολήν του Εθνικού Πανεπιστημίου εις «Πανεπιστήμιον Τιμαριωτικόν». Η πάντες ή ουδείς*».

Κλείνοντας τις σχετικές με το θέμα αναφορές της, η εφημερίδα δημοσίευσε και δήλωση (προγενέστερη) δεκαεννέα φοιτητών (με τα ονοματεπώνυμα τους και τις σχολές όπου φοιτούσαν) από την Βαμβακού της Λακωνίας, οι οποίοι αν και ήσαν ένθερμοι υποστηρικτές (όπως δήλωναν) στην πλειοψηφία τους της Κυβερνήσεως, διαφωνούσαν με την ψήφιση του νόμου, επισημαίνοντας παράλληλα τη σχετική λαϊκή δυσαρέσκεια και

απαγοήτευση που είχε ήδη αρχίσει να εκδηλώνεται στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας. «Σύμπας ο λαός γογγύζει και δυσανασχετεί δια το επιβληθέν νομοσχέδιον, θλίβεται δε ότι τα τέκνα αυτού θα μείνωσιν τυφλά από γράμματα καθ'όσον δεν θα δυνηθή να ανταποκριθή εις τα επιβαλλόμενα τέλη».

Οι συντάκτες της εφημερίδας συνέχισαν και στα επόμενα φύλλα της να δημοσιεύουν κείμενα τα οποία στην πλειοψηφία τους αναφερόταν στο νόμο «περί εκπαιδευτικών τελών». Με ιδιαίτερη καυστικότητα κατέθεταν την επιχειρηματολογία τους ενάντια στο νομοθέτημα αυτό καθώς και τις θέσεις τους υπέρ της δωρεάν πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, πρωτίστως για λόγους κοινωνικής ισότητας αλλά και για άλλους λόγους κοινωνικής και εθνικής πολιτικής. Σε μονόστηλο της έκδοσης της 19^{ης} Αυγούστου του 1892 ο υπογράφων με στοιχεία Α.Κ. φοιτητής προσπαθούσε να αφυπνίσει τους συναδέλφους του και να τους επισημάνει τις επερχόμενες, μέσω της επιβολής των διδάκτρων, ιδεολογικές και λειτουργικές αλλαγές στο χαρακτήρα του πανεπιστημιακού θεσμού. «Κοιμηθήτε φοιτηταί. Ες αύριον τα σπουδαία, ο Σεπτέμβριος δεν απέχει πολύ, ίνα μη είπωμεν έφθασε και το πανεπιστήμιον ανεπέτασε τας θύρας του ήδη, ουχί πλέον ως εθνικόν και των Ελλήνων πάντων κτήμα κοινόν, αλλ' ως αργυραμοιβείον, απρόσιτον εις τους στερουμένους χρυσού, φρουρόν και φύλακα άγρυπνον τον αργυραμοιβόν νόμον εις τας εισόδους πάσας έθεντο, άκαμπτον και χωρίς εις παρεκκλίσεις και εις δάκρυα εισπράκτορα, πάνοπλον δε και αποτρόπαιον την όψιν, δεινήν εντεταλμένον εντολήν μίαν και μόνην να δίδη εσχάτην, απαισίαν απάντησιν «Ου παντός εισιέναι»... Στο κείμενο επίσης γινόταν έκκληση στους φοιτητές, για λόγους αξιοπρέπειας αλλά και σεβασμού του θεσμού του Πανεπιστημίου και των προγόνων τους, οι οποίοι τους το κληροδότησαν, να απέχουν από την εγγραφή τους στο νέο ακαδημαϊκό έτος.

Η εφημερίδα έκλεινε το φύλλο της 19^{ης} Αυγούστου του 1892 με τη δημοσίευση επιστολής του β'ετή φοιτητή της Ιατρικής σχολής από το Ηράκλειο της Κρήτης Δ.Φραγκουλάκη, ο οποίος αφού χαρακτήριζε το νόμο περί εκπαιδευτικών τελών «ως τρισκατάρατον του Τρικούπη νόμον» εξέφραζε την έντονη δυσaréσκεια του ως ακολούθως: «Αιώνιον ανάθεμα εις τον Τρικούπην, διότι απέκοψε το μέλλον πολλών φιλόμουσων πτωχών μαθητών». Παράλληλα παρακαλούσε τον εκδότη της εφημερίδας να ειδοποιήσει τον οικοδεσπότη του στην Αθήνα, ότι δεν θα μπορούσε πλέον να συνεχίσει την ενοικίαση του δωματίου του, για το νέο ακαδημαϊκό έτος, εξαιτίας των υπέρογκων διδάκτρων.

Στην αδυναμία των περισσότερων φοιτητών να συνεχίσουν τις σπουδές τους και στην οικονομική ζημία που θα υφίσταντο επαγγελματίες και εκμισθωτές κατοικιών στην περιοχή των Αθηνών αναφερόταν το φύλλο της εφημερίδας της 23^{ης} Αυγούστου 1892.Ο συντάκτης του κειμένου αφού χαρακτήριζε το νομοθέτημα ως αντεθνικό και επιζήμιο δημοσίευε και προϋπολογισμό των δαπανών 2000 φοιτητών του Πανεπιστημίου για 8 μήνες παραμονής για κάθε ακαδημαϊκό έτος αναλύοντας τα έξοδα διαβίωσης και διαμονής τους ως ακολούθως:

	φοιτητές	μήνες	μηνιαία δόση	σύνολο
Για τροφή	2000	8	55	880.000
Για κατοικία	2000	8	15	240.000
Για φωτισμό	2000	8	5	80.000
Για πλυντικά	2000	8	4	64.000
Για καφενείο	2000	8	5	80.000
Για ενδυμασία/υπόδηση	2000	8	7	112.000
Για έκτακτα έξοδα	2000	8	4	64.000
Σύνολο			95	1.520.000

Επικαλούμενος στο τελευταίο φύλλο της εφημερίδας της 10^{ης} Σεπτεμβρίου του 1892, τη συνταγματική διάταξη του άρθρου 110 («η τήρησις του Συντάγματος επαφίεται εις τον πατριωτισμόν των Ελλήνων») ο συντάκτης του κειμένου υποστήριζε ότι παραβιάζεται το άρθρο 16 του Συντάγματος σύμφωνα με το οποίο « η ανωτέρα εκπαίδευσις ενεργείται δαπάνη του κράτους» και καλούσε τον ελληνικό λαό να αναλάβει τις ευθύνες του και να υποστηρίξει τα δικαιώματα του. Παράλληλα, στο ίδιο φύλλο, ο φοιτητής Ιπποκράτης

Παπαδημητρόπουλος αφού χαρακτήριζε την πλειοψηφία των φοιτητών ως θύματα και το νομοθέτημα «περί εκπαιδευτικών τελών» ως επιβουλή και ως πανώλη για τα εθνικά και ατομικά των φοιτητών συμφέροντα, απευθυνόταν στους βουλευτές (*Ω του έθνους ευσυνειδήτοι πατέρες*) και τους προέτρεπε να αναλογισθούν τις ευθύνες τους καθώς και τις επιπτώσεις υλικές και ηθικές που θα επέφερε το νομοθέτημα στη σπουδάζουσα νεολαία. *«Ρίψατε εν βλέμμα προς την πενομένην τάξιν της σπουδάζουσας νεολαίας και θα αναγνώσητε εν τω προσώπω αυτής την αγωνίαν και την απόγνωσιν του εν μέση μαινομένη θαλάσση και υπό το κράτος αδυσωπήτου τυφώνος επί σανίδος παλαιόντος ναυαγού. Και ποίον οικτρότερον ναύαγιον ηδύνατο να υποστή ο δια μυρίων στερήσεων και μόχθων αφικόμενος σπουδαστής μέχρι του ιερού τεμένους των Μουσών και εν αυτώ υπηρετήσας μετά των αυτών στερήσεων και κόπων τριετή, ή τετραετή υπηρεσίαν καθ'ην δε στιγμήν αφικνείται προς το τέρμα της θητείας του ... ασπλάχνως και αδυσωπήτως μακράν απείργεται ποινών κεκμηκώς και εκ των μόχθων εισέτι ασθμαίνων».*

Σε άρθρο του με τίτλο *«Εκκληση προς τους φοιτητάς»* ο φοιτητής Σ.Ι.Θ. καλούσε τους φοιτητές να ξεσηκωθούν για να αποκρούσουν τον κίνδυνο που απειλούσε όχι μόνο αυτούς αλλά και το έθνος ολόκληρο. *«Η φοιτητική κοινωνία δέον να εγερθή σύσσωμος όπως αντιμετωπίση και αποκρούση τον κίνδυνον όστις επαπειλεί αυτήν ου μην αλλά και το έθνος σύμπαν».* Στο ίδιο φύλλο ο σπουδαστής του δικαίου Κ.Παπαντώνης ενημέρωνε τη φοιτητική κοινότητα για τις πιέσεις-εκβιασμούς που δεχόντουσαν φοιτητές *«από ενόπλους μπράβους του νυν ισχύοντος κόμματος»* προκειμένου να εγγραφούν στο Πανεπιστήμιο. Τους επιστούσε δε την προσοχή ότι στο εξής ο φοιτητικός αγώνας δεν θα είναι μόνο αγώνας ενάντια στη θέσπιση των εκπαιδευτικών τελών, αλλά παράλληλα και αγώνας για την *«άμυναν της ίδιας ημών ζωής από των μπράβων της αισχρής ταύτης Κυβερνήσεως».* Σε παρακείμενη στήλη της εφημερίδας ο φοιτητής Ι.Μ. σε μία ωδή οκτώ στροφών, ομοιοκατάληκτη με τίτλο *«Αι Μούσαι διωκόμεναι εκ του Άντρου των»* αναφερόταν στον διωγμό που θα υφίστατο στο εξής η καλλιέργεια των επιστημών και στην κρίση που θα επακολουθούσε στο ελληνικό Πανεπιστήμιο εξαιτίας του νομοθετήματος *«περί εκπαιδευτικών τελών».* Καλούσε δε τους φοιτητές, όλοι μαζί ενωμένοι, να αντισταθούν προκειμένου να διαλύσουν τα μαύρα σύννεφα της αμάθειας που επρόκειτο σύντομα να καλύψουν τα άστρα της γνώσης:

*«Συννεωθείται φοιτηταί άνθη της κοινωνίας
θραύσατε διαρρήξατε τα φοβερά δεσμά
τα ζοφερά σκορπίσατε νέφη της αμαθείας
άτινα θα καλύψωσιν τα άστρα τα λαμπρά...».*

Η εφημερίδα έκλεινε το φύλλο της και ταυτόχρονα και την έκδοσή της με σχετικό αγγελτήριο κηδείας της ελληνικής παιδείας.

Και οι εκδότες της εφημερίδας ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ, στο πρώτο της φύλλο, προσδιόρισαν ξεκάθαρα τη σκοπιμότητα έκδοσης της. Θεωρώντας ως υψίστη υποχρέωση τους την καλλιέργεια κλίματος αντίστασης *« δια του λόγου και της γραφίδος»* κατά του νομοθετήματος περί των εκπαιδευτικών τελών, προειδοποιούσαν *«τους αντιθέτως φρονούντας»* ότι ο νέος νόμος θα ήταν *«ο νεκρώσιμος κώδων»* του Πανεπιστημίου και του Έθνους. Με ιδιαίτερη ικανοποίηση οι συντάκτες του κειμένου επεσήμαιναν το γεγονός ότι μέχρι στιγμής οι φοιτητές δεν είχαν υπακούσει στην πρόσκληση της Πρυτανείας και δεν είχαν προσέλθει στο Πανεπιστήμιο για να εγγραφούν. Παράλληλα τους επαινούσαν για τις απεργιακές τους κινητοποιήσεις και την άψογη περιφρούρηση του Πανεπιστημίου και τους χαρακτήριζαν ακοίμητους φύλακες της τιμής και των συμφερόντων του έθνους. Στο Πανεπιστήμιο μέχρι την 9/9/1892 είχαν εγγραφεί μόνο έξι φοιτητές ενώ στην αντίστοιχη περυσινή ημερομηνία ήταν εγγεγραμμένοι πεντακόσιοι. Η απροθυμία αυτή των φοιτητών να εγγραφούν αποδείκνυε κατά την εφημερίδα την αντίθεση τους στο νομοθέτημα και την ομοψυχία τους να αγωνισθούν για την κατάργησή του. Χρησιμοποιώντας το συγκριτικό επιχείρημα σε άρθρο τους με τίτλο *«Ιδού τι κάνουν οι άνθρωποι»* στο φύλλο της 6^{ης} Σεπτεμβρίου του 1892 οι συντάκτες παρέθεταν στοιχεία από τα ισχύοντα στη Γαλλία σχετικά με την καταβολή εκπαιδευτικών τελών. Αναφερόμενοι αναλυτικά στη πληθώρα των γάλλων φοιτητών που εξαιρούνταν από τα τέλη αυτά, έκαναν έκκληση στους έλληνες νομοθέτες να μιμηθούν τους γάλλους συναδέλφους τους.

Στο φύλλο της 18^{ης} Σεπτεμβρίου του 1892 η εφημερίδα αφού καταδίκασε την απόφαση της Πρυτανείας του Πανεπιστημίου να κλείσει τις εισόδους του με σκοπό να μην μπορούν να εισέρχονται σ' αυτό οι μη εγγραφέντες φοιτητές, στη συνέχεια με τον τίτλο «*ΟΔΥΝΗΡΟΝ*» αναφέρεται στις διαγραφές, εξαιτίας των εκπαιδευτικών τελών, φοιτητών με καταγωγή από την Κωνσταντινούπολη και τη Μακεδονία, προκειμένου να μετεγγραφούν σε Πανεπιστήμια του ευρωπαϊκού χώρου. «*Ας έχωμεν το θράσος έπειτα να λαλώμεν περί Μακεδονίας και εθνικών πόθων, αφού τόσον αστόργως διώκομεν εντεύθεν τα τέκνα των υπόδουλων αδελφών μας*». Με αφορμή τις ανωτέρω διαγραφές και μετεγγραφές των φοιτητών η εφημερίδα στο επόμενο φύλλο της 20^{ης} Σεπτεμβρίου του 1892, έδινε ιδιαίτερη έμφαση στην εθνική αποστολή του Πανεπιστημίου καθώς και στις εθνικές επιπτώσεις που θα είχε η επιβολή των εκπαιδευτικών τελών. Η αδυναμία πλέον των νέων του υπόδουλου ελληνισμού να βιώσουν στην ελεύθερη πατρίδα και να μορφωθούν στο εθνικό Πανεπιστήμιο εκτός των άλλων, τους στερούσε και τη δυνατότητα να γίνουν «*άριστοι απόστολοι της εθνικής ιδέας εις την χειμαζομένην αυτών πατρίδα*». Στο ίδιο περίπου πνεύμα εκινείτο και το υπόμνημα που υπέβαλε στις 23 Σεπτεμβρίου του 1892 προς τον Πρωθυπουργό Χ.Τρικούπη «*σύσσωμος η εν τω Εθνικό Πανεπιστημίο φοιτώσα ελληνική νεολαία*». Εκφράζοντας οι φοιτητές την πλήρη αντίθεση τους με το νομοθέτημα, εξηγούσαν τους λόγους για τους οποίους έπρεπε άμεσα να ανακληθεί, δεδομένου ότι, όχι μόνο έθιγε τα ατομικά συμφέροντα «*των τέκνων των απορωτέρων του έθνους τάξεων*», αλλά παράλληλα υποχρέωνε τους νέους του υπόδουλου ελληνισμού να φοιτήσουν σε Πανεπιστήμια του εξωτερικού «*προς μεγάλην ζημίαν της εθνικής ελληνικής ιδέας και των συμφερόντων του ελληνισμού*».

Σε μία ακόμη κοινωνική παράμετρο των επιπτώσεων του νόμου «περί εκπαιδευτικών τελών» αναφερόταν η εφημερίδα στο φύλλο της 30^{ης} Σεπτεμβρίου του 1892. Με τον τίτλο «*Διατί εξαιρέσεις*» ο συγγραφέας του κειμένου διερωτάτο γιατί η Κυβέρνηση δεν θεσμοθέτησε εκπαιδευτικά τέλη και για τους μαθητές της Στρατιωτικής σχολής Ευελπίδων δεδομένου ότι αυτοί όχι μόνο προέρχονταν από οικογένειες πλουσίων και είχαν τη δυνατότητα να τα πληρώσουν, αλλά και για τον πρόσθετο λόγο ότι οι μαθητές αυτοί μετά την αποφοίτησή τους διορίζονταν άμεσα από το κράτος με την υποχρέωση να τους σιτίζει και να τους παραχωρεί αξιώματα και χρυσά σπαθιά. «*Θέλεις χρυσά γαλόνια και ηχούν ζίφος ; πληρώσατε κύριε. Διατί τάχα να φορολογήται ο φοιτητής τόσο βαριά, ο οποίος υφ' ουδενός αξιώματος υπό της πολιτείας και του έθνους περιβάλλεται*»; Κλείνοντας τα σχόλια του ο συγγραφέας τόνιζε ιδιαίτερα την ανισότητα και την αδικία αυτή και εξέφραζε την ανησυχία και τους φόβους του προς την Κυβέρνηση μήπως αυτά αποτελέσουν αιτία και οδηγήσουν την ελληνική κοινωνία σε μελλοντικές αλληλοσυγκρούσεις και αντιπαραθέσεις.

Συγκεντρώνοντας όλη την παραπάνω αναφερθείσα, μέσω των εφημερίδων ΕΘΝΙΚΗ ΕΛΠΙΣ και ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ, επιχειρηματολογία των φοιτητών ενάντια στο νομοθέτημα του 1892 (νόμος ΒΝΔ), θεωρούμε ότι μπορούμε πλέον με σαφήνεια να διατυπώσουμε το συμπέρασμα της ερευνητικής μας εργασίας ως ακολούθως: σχεδόν σύσσωμη η φοιτητική κοινότητα του Εθνικού Πανεπιστημίου με τεκμηριωμένες θέσεις και απόψεις αντέδρασε στο νόμο για την επιβολή τελών-διδάκτρων χαρακτηρίζοντας τον ως νόμο που καλλιεργούσε την κοινωνική ανισότητα και την ταξικότητα στο χώρο της εκπαίδευσης. Ως νόμο που υπονόμει την κοινωνική συνοχή και την κοινωνική δικαιοσύνη, ως νόμο που έβαζε φραγμούς στην κοινωνική ανάπτυξη και τον κοινωνικό ταξικό μετασχηματισμό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αντωνίου Δ., (1992) *Οι απαρχές του εκπαιδευτικού σχεδιασμού στο νεοελληνικό κράτος: Το σχέδιο της επιτροπής του 1833*, Αθήνα, εκδόσεις Πατάκη.

Λάμπας Κ., (2004) *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε.

Μπουζάκης Σ., (2006) *Η πανεπιστημιακή εκπαίδευση στην Ελλάδα (1836-2005), Τεκμήρια Ιστορίας, τόμος Α'*, Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg.

Φυριππής Εμ., (2007) *Το Αθήνησι ελληνικόν Πανδιδακτήριον (Οθώνειο Πανεπιστήμιο)*, Αθήνα, εκδόσεις Βιβλιοτεχνία.

ΠΗΓΕΣ

Εφημερίς ΕΘΝΙΚΗ ΕΛΠΙΣ

(Φύλλα της 15-8-1892, 19-8-1892, 23-8-1892, 27-8-1892 και 10-9-1892)

Εφημερίς ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ

(Φύλλα της 3-9-1892, 6-9-1892 9-9-1892, 13-9-1892, 16-9-1892, 18-9-1892, 20-9-1892, 23-9-1892, 27-9-1892, 30-9-1892, 4-10-1892 και 7-10-1892)

Απολογισμοί Εθνικού Πανεπιστημίου ετών 1865-1891.

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Διάταγμα της 31ης Δεκεμβρίου του 1836 «Περί συστάσεως Πανεπιστημίου».

Διάταγμα της 14ης /26ης Απριλίου του 1837 «Περί προσωρινού κανονισμού του εν Αθήναις συστηθησομένου Πανεπιστημίου».